

CUMHURİYET İDEOLOJİSİ KARŞISINDA AYDIN KİMLİĞİNİ TUTUNAMAYANLAR VE ÖLMEME YATMAK ÜZERİNDEN YORUMLAMAK

Cem Yılmaz Budan*

Özet: Postmodern Türk romanının önde gelen temsilcilerinden Oğuz Atay ve Adalet Ağaoğlu'nun eserlerinde aydın kimliği önemli bir yer tutar. Bu çalışmada, yazarların Tutunamayanlar ve Ölme Yemek romanları merkeze alınarak ilk kuşak Cumhuriyet aydınının, rejimin resmi ideolojisi ile olan ilişkisi irdelenmektedir. Her iki romanda da bu dönemin çağdaşlaşma idealine dayalı eğitim politikasının tektipleştirici uygulamalarının yarattığı gelenek-modernite çatışmasının aydın kimliği üzerindeki etkisi vurgulanmaktadır. Çalışmamız, söz konusu eserlerden hareketle, Oğuz Atay ve Adalet Ağaoğlu'nun, aydın tipi üzerinden Cumhuriyet'in ilk yıllarının sosyo-politik koşulları karşısında geliştirdikleri eleştirel tavrı tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tutunamayanlar, Ölme Yemek, Cumhuriyet aydını, rejim, ideoloji.

TO INTERPRET THE INTELLECTUAL IDENTITY TOWARDS
REPUBLICAN IDEOLOGY IN PARALLEL WITH "TUTUNAMAYANLAR"
AND "ÖLMEME YATMAK"

Abstract: Intellectual identity occupy an important place in Oğuz Atay and Adalet Ağaoğlu's novels, who are the noteworthy authors of Turkish postmodern fiction. In this article, the relations between the intellectual and the official ideology of the republican era have been analyzed by based on the novels Tutunamayanlar and Ölme Yemek. In both novels, the impacts of tradition-modernity clash on intellectuals is highlighted. In our treatise, Oğuz Atay and Adalet Ağaoğlu's critical attitude towards socio-political circumstances of the initial years of the republican era is argued in the novels.

Key Words: Tutunamayanlar, Ölme Yemek, intellectual identity in republican era, regime, ideology.

GİRİŞ

Cumhuriyet rejiminin tesis edildiği süreç, ülkemizde birçok alanda köklü dönüşümlerin yaşandığı müstakil bir geçiş evresi olarak karşımıza çıkmaktadır. Genç Cumhuriyet, bir taraftan çağdaşlaşma perspektifi doğrultusunda vü-

* Öğr. Gör., Maltepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

cuda getirilen reformlarla batı kültürüne entegre olmaya çalışırken, bir taraftan da Osmanlı Devleti'nden tevarüs eden müesseselerle bu döneme ait kültürel izleri tasfiye etmeye çalışmaktadır. Çağdaşlaşmanın devlet politikası olarak benimsenmesi neticesinde idealize edilen yeni toplum ve birey modeli ise, birçok açıdan yerleşik değerlerin öngördüğü kültürel mensubiyetin dışında kalmaktadır. Bu dönemde sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda gerçekleştirilen inkıpların geniş halk kitlelerine benimsetilmesi hedefi doğrultusunda atılan adımların temel maksadı, seküler temellere dayalı yeni bir toplum yapısı inşa etmektir. Bu amaç paralelinde rehber alınan başlıca düşünce ise, pozitivistdir. Pozitivizmin en önemli unsuru olan değişim, Türk aydınları üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Değişim fikrinin etkisiyle, Cumhuriyet'in hedefleri de şekillenmiştir. (Altınkaş, 2011: 115) Ekonomide süratle kalkınma, pozitif bilimin ve teknolojinin hızlı transferini gerçekleştirme ve böylece Batı'yı yakalama gibi fikirler, dönemin iktidarı ve aydınları üzerinde müessir olmaya başlamıştır. (Doğan, 2007: 2) Bu gelişmeler ışığında önceliğin sanayileşme ve toplumun kültür anlamında modernleştirilmesine verilmesi, demokrasiyi, toplumun hazırlık düzeyine göre izin verilebilecek sınırlı bir hedef haline getirmiştir. (Baydur, 1997: 198) Çoğu klasik Osmanlı kültürüyle yetişmiş aydınlar, demokrasinin birincil amaç olma niteliği teşkil etmediği bu dönemde, Cumhuriyet'in resmi ideolojisi tarafından idealize edilen "üst kimlik" ile şahsi temayülleri ve ideolojik tercihleri arasındaki farklılık çerçevesinde kültürel aidiyet sorunuyla karşılaşmışlardır. Söz konusu sorun, belirli bir noktadan sonra "aydın" nezdinde karşılık bulan bir "kimlik çatışması"na dönüşmüştür. Bu sosyo-psikolojik realite, dönemin aydınları ve sanatçıları tarafından idrak edilerek edebiyat metinlerine taşınmış ve müstakil bir tem olarak ele alınmıştır. Çalışmamız, postmodern çizgide gelişen Türk edebiyatının önemli temsilcilerinden Oğuz Atay ve Adalet Ağaoğlu'nun ilgili eserleri vasıtasıyla, kimlik çatışması sorununun roman sahasındaki tezahürlerinin hangi algı üzerine temellendiğini, mukayeseli bir inceleme çerçevesinde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanı ile Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar* üçlemesinin ilk romanı olan *Ölmeye Yatmak* bu perspektif dâhilinde değerlendirildiğinde, her iki eserin de Cumhuriyet'in ilk kuşak aydınlarının tecrübe ettiği benzer bir kimlik çatışmasını merkeze aldığı görülür. Aynı dönemde yayımlanan bu eserler, (*Tutunamayanlar* 1972, *Ölmeye Yatmak* 1973) sosyal zaman bakımından da benzer süreçleri içermektedir. Zira her iki romanın sosyal zamanı da, Cumhuriyet'in kurulduğu 1923 yılı ile 1960'ların ilk yarısı arasında kalan yaklaşık 40 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Tek parti döneminin siyasal kadroları tarafından vücuda getirilen reformlara intibak etmesi beklenen toplum, Osmanlı geleneğinden devralınan feodal kalıntılardan arındırıl-

maya çalışılırken, bir taraftan da ekonomi, eğitim, kültür ve sanat alanında teşekkül eden müesseseler aracılığıyla doğal evrim sürecinin öngördüğünden çok daha hızlı bir biçimde dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Yukarıda sıraladığımız dinamikler, zaman içerisinde bir devrin aydınının “tip”leşmeye doğru evrilmesini sağlayacak ölçüde müşterek vasıflar kazanarak müstakil bir figür haline gelmesine zemin hazırlamıştır.

1. “TİP” KAVRAMI PARALELİNDE TUTUNAMAYANLAR VE ÖLMEME YATMAK’TA CUMHURİYET AYDINI

Tip kavramı, fiktif yapıya dayalı edebi türlerden romanın en önemli unsurlarından biridir. Lojik anlamıyla tip, “*bütün varlıkların ya da nesnelere temel özelliklerini kendinde toplayan ideal örnek*”tir. Daha geniş anlamda tip, “*bireysel özelliklerinden, yani çeşitli huyları, davranışları, duygulanış ve düşünüş biçimleri, içsel gelişim ve değişimlerinden pek fazla söz edilmeyip, daha çok dıştan görünüşüyle ele alınan, nesnel şekilde gösterilen, benzerlerinin temsilciliğini üstlenebilmek için genel niteliklerle donatılmış, öncelikle toplumsal gerçekliğin bir kesitini yansıtan*” (Belge, 1994: 20) kişidir. Bu niteliği itibarıyla tip, belirli bir zümre ya da idealin temsilcisidir. Dolayısıyla “*tipler, karakterlerden farklı olarak şahsi değıllerdir*”. (Karataş, 2011: 367) Mehmet Kaplan tip kavramını, roman türünün kurmaca yapısı içerisinde icra ettiği fonksiyona dayalı olarak tanımlamaktadır. Kaplan’a göre tipler, “*çok defa edebi eserin anahtarı vazifesini görürler.*” (Kaplan, 2007: 5) Tüm bu yaklaşımlar neticesinde tip kavramını, “*belirli bir tarihsel kesit içinde kazandığı ortak niteliklerle muayyen bir toplumsal gerçekliğin yansıması olarak ortaya çıkan şahıs*” olarak tanımlayabilmek mümkündür.

Tipler, ekseriyetle cinsiyet, mizaç, dünya görüşü, yaş, sınıfsal aidiyet ve münasebet halinde buldukları insanlar karşısındaki düşünce ve tavırlarıyla tespit edilebilir. Belirli bir toplumun içinde bulunduğu tarihsel dönem de tiplerin belirlenmesinde önemli bir etken olarak değerlendirilebilir. Ramazan Çiftlikçi, roman tiplerini “*sosyal, psikolojik ve entelektüel tipler*” şeklinde geniş bir çerçevede sınıflandırır. Sosyal tipler içerisinde en belirginleri genç erkek/kadın, öğretmen, köylü, ağa ve züppe tipidir. Psikolojik tipler cesur, kışkanç, cimri vb. iken entelektüel tipler ise Hıristiyan, Materyalist, ahlakçı gibi tiplerdir. (Çiftlikçi, 2003: 43)

Türk romanında, ele alınan tarihsel dönemin içerdiği sosyal gerçekliğe uygunluk teşkil eden tiplere sıkça rastlamaktayız. Bu tiplerden biri de muhtelif edebiyat metinlerinde benzer vasıflarıyla ele alınan entelektüel/aydın tipidir. Bilhassa Cumhuriyet dönemi Türk romanında tesadüf edilen bu tipin temel ideali, devrimlerin geniş halk kitlelerince benimsenmesini sağlayarak taşra insanına batılılaşma ve çağdaşlaşma ideali doğrultusunda sahih bir istikamet ka-

zandırmaktır. Çoğunlukla öğretmen, memur ya da bürokratlar arasından seçilerek idealleştirilen bu tipler, taassup ve cehalet karşısında sebatkâr ve reformist duruşun temsilcisi durumundadır. Buna mukabil, kent aydını, tezli romanlarda karşımıza çıkan idealleştirilmiş entelektüel tipine izafe edilen niteliklerden bütünüyle bağımsızdır. *Ölmeye Yatmak* romanının kentli aydın tipi Aysel, Cumhuriyet ideolojisinin idealize ettiği “üst kimlik” ile kendi gerçekliği arasında kalarak içinde yaşadığı topluma ve çağa yabancılaşmış bir akademisyendir. İlköğretim tahsilini, Cumhuriyet’in temel ilke ve reformlarına sarsılmaz bir imanla bağlanmış bulunan Dünder öğretmenin rahle-i tedrisinden geçerek tamamlamıştır. Bu niteliğiyle Aysel, rejimin idealist kadroları tarafından yetiştirilmiş ikinci kuşak Cumhuriyet aydınıdır. Ailesinden intikal eden feodal ahlaki değerlerle Cumhuriyet ideolojisinin çağdaşlaşma telkinleri ve şahsi ideolojik yönelimleri arasındaki ihtilaflar, Aysel’i olgunluk çağlarına doğru belirgin bir kimlik çatışması yaşamının eşliğine getirmiştir. Yaşadığı kimlik çatışması Aysel’i, dar anlamda ilişkilerini ve geçmişini, geniş anlamda ise kendisini ve varoluşunu sorgulamak üzere bir otel odasında “ölmeye yatmaya” karar vermeye sevk etmiştir.

Adalet Ağaoğlu, romanda Aysel’in otel odasında gördüğü rüyanın anlatımını üzerinden, bu devrin aydın tipinin ayırt edici vasıflarını, onu oluşturan sosyo-psikolojik etkenlere atıfta bulunmak suretiyle tetkik eder. Zira olgunluk çağını yaşayan bir akademisyen olarak Aysel’in gördüğü rüya, çocukluk yıllarında bilinçaltına kazınan çağdaşlaşma ideallerinin, katı ve otoriter imajlarıyla doludur. Romanın ilgili kısmından alıntıladığımız pasaj, Aysel’in şahsında bir devrin aydınının ruhsal portresine ilişkin müşahedeleri içermesi açısından oldukça önemlidir:

“...Doçentlikten profesörlüğe geçme sınavındaymışım. Profesörlük tezimi sunacmışım sözde. Türkiye’nin nasıl kalkınıp kurtulacağı üstüne en kesin formülü bulmuşum. Mumya müzesi gibi bir yerdeyim... Tam karşımda ince uzun bir masa bu salonu bir haç gibi kesiyor. Masanın ardında harmanilere sarınmış yeşil yüzlü bir dizi yaşlı adam. Onlar da kımltırsız duruyorlar. Fakat ben tezimi savunur savunmaz onların mumyalanmışlıklarından çıkacaklarına kesin inanıyormuşum. Tezimi duyar duymaz harmanilerinin içinde birden canlanacaklar, yeşil yüzleri pembeleşip beyazlaşacak ve ‘Yaş!.. Yaş!..’ diye bağıracaklar. Atatürk beni alnımdan öpecek, diyorum kendi kendime. Sağ elinin işaret parmağını ileri doğru uzatarak ‘Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz’dir, ileri!’ der gibi ‘Türk milleti! Hedefiniz bu bayanın gösterdiği yoldur, ileri!’ diyecek... Atatürk’ün sol elinde bir deri eldiven. Sağ elinden çıkardığı bu tekini eldivenli sol elinde tutuyor. İki muhafızın ortasından geçim de bu dar, uzun salona girerken şimdiki yaşımdaydım. Fakat Atatürk’le yaşlı profesörlerin önünde dururken bir de bakıyorum on yaşımdayım. Ayaklarımda yılan derisi ökçeli iskarpinler... Eyvah, öğretmenlerim şimdi beni süs düşkününü bir kız sanacaklar diye telaşlanıyorum...” (Ağaoğlu, 1982: 320-321)

Yazarın ele aldığı aydın tipinin içinde bulunduğu ruhsal durumu betimlemek üzere kurguladığı bu rüya, Aysel'in, "ideal" bir "Cumhuriyet çocuğu" olarak yetişme konusunda hissettiği psikolojik baskıyı duyurmaktadır. Rüyanın ihtiva ettiği motif, izlek ve çağrışımlar, Aysel'e ilköğretim çağlarından itibaren benimsetilmeye çalışılan değerlerin bilinçaltına itilen tezahürleri olarak da değerlendirilebilir. Bu münasebetle yazarın, *Ölmeye Yatmak* romanının aydın tipi Aysel'in şahsında sorunsallaştırdığı kimlik çatışmasının temellerini, kahramanın çocukluk çağlarında bulduğu ifade edilebilir. Romanın ilk bölümünde, geriye dönüş tekniğiyle Aysel'in çocukluk yıllarına uzanılarak aktarılan müsamerelere sahnesi, kahramanın olgunluk döneminde yaşayacağı kimlik bunalımının altyapısını oluşturan kültürel ikilemlere işaret etmesi açısından önem arz etmektedir. Okul müsameresinde canlandırılan oyun, sahnede rol alan öğrencilerin gelecekteki hallerinin provası gibidir. "... bir Anadolu kasabasında, bir değerler karmaşasını oluşturan izleyiciler önünde 'çağdaş' ya da 'batılı' bir müsamerede rollerini oynamaya çalışan çocukların, Cumhuriyet kuşağının, hayat boyu oynayacağı diğer rolleri de anlatır. O müsamerede romanın yapısal ve izleksel kurgusunu oluşturur. Yapay ve zorunlu kişilikleriyle sahnede koşuşturan çocukların, nasıl büyüdükçe zorunlu kişiliklere hapsolunacağına simgesel bir oyundur Dünder öğretmenin müsameresi" (Parla, 1979: 54) Bu bölüm, genç Cumhuriyet'in reformist eğitimci kadrolarıyla taşra insanı arasında vuku bulan kültürel çatışmanın somut sonuçlarının da altını çizmektedir.

"... Ama o da fazla büyüttü işi canım. Koro, peki. Meslekler, iyi. Türküler, pek güzel. Ergenekon Destanı; pekala, mükemmel. Eee, polkada ne diye diretti bunca? Merkezden gelen emirde, Batı'ya pencere açılması isteniyordu. İyi ya işte, savcının kızı keman çalacak. Kız öğrenciler erkek öğrencilerle birlikte Çiçekler ve Böcekler'i oynayacaklar. Polka ille de gerekli miydi? Polkada oğlanlar kızlara sarılacaklar. El ele tutuşacaklar. Evet, belki Batı'ya daha geniş bir pencere açılmış olacak, ama bütün kasaba halkı da ayağa kalktı. Çocuklarını okuldan almak isteyenler bile çıktı. Baksana, Kör Enver kızının müsamereye girmemesi için sonuna dek direndi. Şimdi yolda gördü mü başını çeviriyor bana..."

Köylü, belirli bir tarihsel birikim içinde olgunlaştırdı tradisyonel ve ahlaki değerlerinin dışında kalan batılılaşma / çağdaşlaşma eğilimleri karşısında muhafazakâr tavrını korumaktadır. Gerek devlet, gerek toplum yapısı üzerinde seküler değerleri egemen kılmaya idealine yönelik Cumhuriyet ideolojisinin uygulanma politikası çerçevesinde ortaya koyduğu açılımlar, taşra insanı tarafından benimsenememiştir. Taşralı bir ailenin mensubu olarak ortaöğrenimini tamamlamak üzere Ankara'ya gönderilen Aysel de, bu kültürel çatışmanın var ettiği bir tip niteliğindedir. Yazar tarafından "eski" ile "yeni" arasındaki kültürel mesafenin mekânsal ayrışma üzerinden ele alındığı bu bölümde Aysel'in yaşadığı yer değiştirme deneyimi, onun hayatına dair önemli bir kırıl-

ma noktasına işaret etmektedir. Genç Cumhuriyet'in çağdaşlaşma idealinin simgesi olan Ankara, Aysel için aynı zamanda fiziksel olarak geride bıraktığı coğrafyada egemen olan feodal yapının kültürel etkilerinden de uzaklaşmanın ilk adımudur. Ailesinden devraldığı kültürel mirasla Cumhuriyet ideolojisinin ideal insan figürü olarak sunduğu üst kimlik arasında yaşadığı ikilem, Aysel'i, hayatı boyunca varlığını sorgulayan, istikametini bulamamış bir birey olmaya sevk edecektir. Romanın olay örgüsüne iştirak eden fertlerin bir bölümü (Tezel, Ömer, Ali ve Aydın) de benzer bir kültürel ikilemin kıskacında yönünü arayan bireylerden oluşmaktadır. Bu münasebetle, Ağaoğlu'nun tip ve karakter seçiminde belirleyici olan unsurun, resmi ideolojinin benimsediği çağdaşlaşma politikasının aydın üzerinde yarattığı baskıya dikkat çekme eğilimi olduğu öne sürülebilir.

Buna mukabil, yazarın eleştirisini üzerinde teksif ettiği hususun Cumhuriyet'in çağdaşlaşma idealinin kendisi değil, bu idealin sunuluş metodu olduğunu belirtmek gerekmektedir. Oğuz Atay'ın 1972 tarihli *Tutunamayanlar* romanı da benzer bir yöntem sorunu üzerinden aydın figürünü nesneleştirerek ele almaktadır. Oğuz Demiralp, "*Habis Aydınlık*" başlıklı yazısında *Tutunamayanlar* romanının Selim karakterini, referanssız kalmış, boşlukta sallanan bir Türk aydını" (Demiralp, 2005: 128) olarak tanımlamaktadır. Selim'in bu durumu, mensubu bulunduğu çağın tipik aydını olmasının sonucudur. Selim gibi, romanın şahıs kadrosunu teşkil eden kahramanların önemli bir bölümü de, içinde yaşadıkları çağın sosyo-politik ve kültürel dinamiklerinin var ettiği "yeni kentli" aydınlardan müteşekkildir. Bu niteliğiyle *Tutunamayanlar*, genel hatlarıyla aydın sorununun tartışıldığı bir roman olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazar, Türk romanında en çok rağbet edilen temalardan biri olan aydın sorununu bilinen kalıpların dışına çıkarak ele almıştır. Romanın karmaşık yapısı, "*tutunamayan*" olarak nitelenen Türk aydınının romanda hangi açıdan sorunlaştırıldığı konusunda da birtakım tereddütler oluşmasına yol açmıştır. Bununla birlikte metni kendi konteksti içinde, ihtiva ettiği tip ve karakterlerin analizine dayalı olarak incelediğimizde, ele alınan aydın tipinin en önemli sorununun, "*yabancılaşma*" olduğu görülmektedir.

Selim Işık'ın intihar ettiğini öğrenen Turgut Özben'in, arkadaşının geçmişi ni, onu tanıyan insanlarla irtibat kurarak araştırmasını konu alan romanın arka planını, yüzeysel düzeyde kalan çağdaşlaşma reformlarının eleştirisi teşkil etmektedir. *Tutunamayanlar*'ın bir diğer dikkat çekici özelliği ise, söz konusu eleştiriyi mizahi bir üslupla merkeze almasıdır. Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-2*'de, *Tutunamayanlar*'ı postmodernist bir roman olarak değerlendirdiği bölümde, kimi zaman metnin mizah boyutuna da değinmiştir. (Aydın, 2007: 47) Moran, Oğuz Atay'ın metinde muhtelif mizah tekniklerine başvurduğunu belirtmiş ve romandaki alayın Cumhuriyet ideolojisine yönelik ol-

duğunu vurgulamıştır. (Moran, 1990: 196-218) Yazarın mizahi üslubu, romanın eleştirel cephesinin oluşumunda rol oynadığı gibi, olay örgüsüne iştirak eden tiplerin belirlenmesinde de etkin olmuştur. Dolayısıyla Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanı ile Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* romanları arasında, tiplerin olay örgüsü içerisinde icra ettikleri fonksiyon bakımından da belirgin bir yakınlık bulunduğu görülmektedir. Gerek *Ölmeye Yatmak* romanının Aysel'i, gerekse *Tutunamayanlar*'ın Selim Işık ve Turgut Özben'i, gelenek ile modernite arasında kalarak mensubu buldukları topluma ve tarihsel döneme yabancılaşmış "sapma"lardır. Oğuz Atay tarafından ironik bir isimlendirmeye "tutunamayan" olarak tavsif edilen bu aydın tipi, *Ölmeye Yatmak* romanında karşımıza çıkan diğer aydın tiplerle belirgin bir özdeşlik ilgisi içerisinde. Zira Selim Işık ve Turgut Özben adlı kahramanlar da, tıpkı *Ölmeye Yatmak* romanının aydın tipi Aysel gibi geleneksel değerlerini yaşatan taşra kökenli, alt orta veya orta tabakaya mensup ailelerin çocukları olarak dünyaya gelmişlerdir. Dünyaya geldikleri tarih, Cumhuriyet rejiminin kurulduğu, kurucu irade tarafından benimsenen ideolojik yaklaşımla maziye ait değerlerin önemli ölçüde tasfiye edildiği ve toplumun her alanda çağdaşlaştırılmaya çalışıldığı hassas bir sürece tekabül etmektedir. Bu dönemde, bilhassa eğitim kurumlarında uygulanan öğretim programının dayandığı ilke ve esasları benimsemeye zorlanan ilköğretim çağındaki kuşakların yaşadığı yabancılaşma, gerek Oğuz Atay, gerekse Adalet Ağaoğlu tarafından benzer şekillerde tasvir edilmiştir. Oğuz Atay'ın, romanda Selim ve Turgut'un çocukluk yıllarına atıfta bulunarak yer verdiği sohbet tutanakları aracılığıyla aktardığı aşağıdaki pasaj, geleneksel kültürüyle çağdaşlaşma bilinci arasında bocalayan genç bir neslin ruh haline işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle Atay, kültürel değişimin yarattığı çelişkinin aile ve okula yansımalarını Turgut'un ironik anlatısı (Aslan, 2009: 154) üzerinden şu şekilde ifade etmektedir:

"... Okulda ilk öğrendiğim gerçeklerden biri de babamın-sonra peder oldu-beni yanlışlıkla mektep yerine okula gönderdiği oldu. Önümüze alfabe adında anlaşılmaz bir kitap koydular. Babam ona da elifba dedi. Okulla babamı uzlaştırmaya imkan yoktu.

Bu garip kitapta, bizim kılığımıza pek benzemeyen bir biçimde giydirilmiş çocuklar, boyuna birbirlerine top atıyorlardı. Hangi mahallede oturduklarını bilemediğim bu çocuklar, kumbaralarında-bizim evde böyle bir kutu yoktu-para biriktiriyorlar; babaları da-Ahmet Ağabey kadar genç ve bıyiksız adamlardı bunlar-onlara çatana denen kayıklar alıyordu. Bir de vatan denen bir şey vardı ki, çok iyi korunması gerekiyordu. Bizler, her sabah hep bir ağızdan onu özümüzden çok sevdiğimizi, ant denilen bir şey içerek haykırıyorduk..." (Atay, 2008: 74-75)

Babasını "peder", gittiği mektebi "okul", öğrenmekle yükümlü olduğu elifbayı "alfabe" olarak benimsemek zorunda kalan Turgut, ilköğretim çağında yaşadığı kültürel değişimi ironik bir üslupla kaleme almaktadır. Bununla birlik-

te, romanın ilgili bölümünden alıntıladığımız bu pasaj, Turgut'un maruz kaldığı psikolojik baskıyı betimlerken, tek parti döneminin tektipleştirici eğitim politikasını sorgulayan bir tavır içermektedir. Ölmeye Yatmak romanının Aydın adlı kahramanının günlüğünde yer verdiği aşağıdaki bölüm de, Cumhuriyet'in ilk kuşaklarının maruz kaldığı zorunlu kültür değişiminin birey üzerindeki etkilerini ele alması açısından önem arz etmektedir:

"... Müzik hocamız bize daha ilk dersinde (Mon ami Pierrot) diye bir şarkı öğretti. Çok hoşuma gidiyor. Unutmayayım da tatilde görürsem Aysel'e okuyayım. Yazın herhalde o da evlerine döner. Şarkıyı duyunca kim bilir nasıl şaşırır, nasıl imrenir. Öyle utangaç da bir kız ki, her şeye hemen yüzü kızarır. Bakalım önümüzdeki yıl ortaokula yine devam edebilecek mi? Ortaokula gidebilmek için çok ağlamış. Kendini dereye bile atmaya kalkmış. Babası, onu yine de öyle kız haliyle başkente göndermezdi ama babam araya girdi. Babamın zoruyla Aysel'i Ankara'ya, teyzesinin yanına gönderdiler. Aysel'in babası çok geri kafalı bir adam. Aysel'i mezuniyet müsamesesine bile çıkarmak istemedi. Yine benim medeni ve uyanık babam araya girdi. Atatürk inkılaplarına böyle karşı gelirse, belediye reisine dükkanını kapattıracağını söyledi de, Aysel müsamereye öyle çıkabilirdi. Zavallı Aysel! O, hiç Ulu Önder'imizin istediği gibi bir Türk kızı olamayacak bana kalırsa..." (Ağaoğlu, 1982: 40)

Adalet Ağaoğlu, Cumhuriyet dönemi aydınının yaşadığı kültürel ikilemin sosyo-psikolojik nedenlerini, yine roman karakterlerinin çocukluk yıllarına ilişkin çeşitli anlatı, mektup ya da günlükler aracılığıyla dikkatlere sunmaktadır. Yazarın bu noktada, *geriye dönüş* ve *bilinç akışı* gibi postmodern yazın tekniklerine sıklıkla başvurduğunu görürüz. Oğuz Atay da, romanının başkahramanları Turgut ve Selim'in şahsında bir devrin aydınınının maruz kaldığı politik ve kültürel baskıyı ortaya koymak amacıyla, kahramanların geçmiş yaşantılarına ilişkin müşahedeleri özellikle *serbest çağrışım*, *ironi* ve *bilinç akışı* tekniklerine başvurarak aktarır. Tutunamayanlar'da da anlatı, Turgut ve Selim tarafından birlikte kaleme alınan sohbet tutanakları, çeşitli manzum parçalar ve günlüklerle zenginleştirilir. Her iki yazar da, benzer teknik ve anlatım yöntemleri vasıtasıyla ele aldıkları aydın tiplerin iç dünyalarına daha derin bir biçimde nüfuz etmeye çalışmaktadır. Bu münasebetle, gerek Adalet Ağaoğlu'nun gerekse Oğuz Atay'ın, okura kahramanlarının iç dünyalarından seslenmeyi tercih ettikleri düşünülebilir. Bu dünya, çoğunlukla kahramanların içinde buldukları karamsar ve bunalımlı ruh halinin oluşumuna zemin hazırlayan çocukluk yıllarının anılarıyla doludur. Söz konusu anılar, feodal kalıntılarından arındırılarak çağdaş birer "Cumhuriyet çocuğu" olarak yetiştirilmek istenen aydınların karşılaştığı genel bir aidiyet sorununa işaret eden sembol ve imajlarla örülüdür:

"... Siz de benim gibi,
Günleri

Sevgiyle isteyerek değil de, takvimden yaprak koparır gibi gerçek
 Bir sıkıntı ve nefretle yaşamadınızsa, Ankara güneşi sizin de
 Uyuşturmuşsa beyninizi, Ata'nın izinde
 Gitmekten başka bir kavramı olmayan
 Cumhuriyet çocuğu olarak yayan
 Pis pis gezdinizse (o sıralarda adı Opera Meydanı olan)
 Hergele Meydanı'nda, bu sarı ve tozlu alan
 İğrendirmediyse sizi,
 Bir taşra çocuğu sıfatıyla özlemeyi bilmiyorsanız denizi
 Kaybettiniz benim gibi..." (Atay, 2008: 124)

Selim'in öz yaşamöyküsünün şiirleştirildiği bu bölümde, yazar tarafından "*Ata'nın izinden gitmekten başka bir kavramı olmayan/Cumhuriyet çocuğu olarak yayan*" satırlarıyla somutlaştırılan çocuk imgesi, romanın temel sorunsallarından biri olan aydın kimliğinin psikolojik arka planını temsil etmektedir. Yukarıda aktardığımız manzum parçada mizahi bir üslupla tenkit edilen tektipleştirici eğitim politikasını sorgulayan benzer bir tavrın varlığına, Ölmeye Yatmak romanında da tesadüf ederiz. Aysel'in, intihar etmek üzere girdiği otel odasında yaşadığı iç hesaplaşma neticesinde geçmişini sorguladığı aşağıdaki bölümde, aydının bilinçaltında yaşattığı imgelere atıfta bulunulur. Bu atıfların önemli bir bölümünün, Cumhuriyet rejiminin çağdaşlaşma ideali etrafında teşekkül eden terminolojiye dayandığı görülmektedir:

"... Ölmek nedir? Ölmek, yaşamış olduğunu bilmeyi gerektiriyor.

Ah benim Dünder öğretmenim! Ah benim gazetelerim, liselerim, kaymakamlarım, babalarım, ağabeylerim, kah Alman, kah Amerikalı kılıklı askerlerim, çocuk yüzlü halkevlerim, 'Bir Türk dünyaya bedel'lerim, marşlarım, heykellerim, Alman yengelerim ve 'Tout va tres bien Madame la Marquise' şarkılarım! Havada uçuşan her şeyden biraz... Ve savaş bitmiştir ey şen arkadaş! Büyük zaferin gününü terennüm edelim... Bu muymuş yurdunu sevmek? Yurdunu, budununu özünden çok sevmek? Sevmek... Sevmek, bilmektir. En iyi öğrendiğim şeyse 'vecize' söylemek..." (Ağaoğlu, 1982: 267-268)

Her iki romanın ilgili bölümlerinden alıntıladığımız pasajlarda da aydınların, çocukluk çağlarında kendilerine benimsetilen ezberlerin meşruiyetini ironik bir dille sorguladıklarını gözlemleyebilmek mümkündür. Yazarların, ironiyi kahramanları vasıtasıyla araçsallaştırmaları, bir tür sistem eleştirisi olarak yorumlanabileceği gibi, 1930'lu yıllarda yürürlükte olan eğitim politikasının aydın üzerindeki etkilerini ortaya koyma girişiminin sonucu olarak da değerlendirilebilir. Bu tespite dayalı olarak çalışmamızın merkeze aldığı aydın nosyonunun genel hatlarını belirleyebilmek amacıyla, eğitim kurumunun ülkemize özgü çağdaşlaşma deneyimi üzerindeki etkilerini muhtelif yönleriyle tartışmak gerektiği kanaatindeyiz.

2. "AİLE" VE "EĞİTİM" KURUMLARI ARASINDAKİ İDEOLOJİK ÇATIŞMA EKSENİNDE CUMHURİYET AYDINININ KİMLİK ARAYIŞI

Ülkemizde, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yaşanan çağdaşlaşma deneyiminin içeriğini belirleyen unsurlardan biri de, aile ve eğitim kurumları arasında vuku bulan "değer çatışması"dır. Kültürel düzeyde yaşanan bu çatışma, tüm toplumsal uzuvları etkilediği gibi, aydınının kimlik arayışını ve bu durumun edebiyat metinlerindeki yansımalarını da bir bütün halinde şekillendirmiştir. Ailelerinden intikal eden kültürel kodlarla batı uygarlığını model alan çağdaşlaşma telkinleri arasında bir seçimde bulunmaya zorlanan bu aydın kuşağın kimlik arayışı, temelde "aile" ve "eğitim" olmak üzere iki toplumsal müessesenin çatışmasına sahne olmaktadır. Hilmi Yavuz, *Roman Kavramı ve Türk Romanı* adlı eserinde, *Ölmeye Yatmak* romanını kadının özgürlüğü sorunu paralelinde ele alırken, Ağaoğlu'nun bu iki yapı arasındaki çatışmayı aydın kimliği üzerinden karakterize etmeye çalıştığını belirtir:

"Adalet Ağaoğlu'nun 'Ölmeye Yatmak'ı, 1930 yıllarında doğan Türk aydınlarının romanı. Batıcı cumhuriyet ideolojisinin temellendirilmeye çalışıldığı yıllarda eğitim görmüş, bu ideoloji ile getirilmek istenen dönüşümler karşısında köylü ya da küçük kasabalı ailelerin geleneksel yaşam üsluplarını değiştirmemekte direnmelerinden doğan çelişkileri yaşamış bir kuşağın romanı da denebilir. Ağaoğlu, romanın başkışisi olan Aysel tipinde, eğitim düzeyinde ortaya konan batıcı cumhuriyet ideolojisi ile aile düzeyinde ortaya konan geleneksel ideolojiyi karşı karşıya getiriyor. Romancının Türk toplumunun bu iki kurumunu (aile; eğitim) birbiriyle çatışan iki toplumsal kesit olarak seçmesi rastlantısal değil. 'Ölmeye Yatmak'ta temellendirilmek istenen kadının özgürlüğü sorunu, belirli bir tarih düzeyinde, aile ve eğitim kurumları arasındaki çatışmada somutlanır; geleneksel ideolojiyi dışlaştıran aile kurumu ile batıcı cumhuriyet ideolojisini dışlaştıran eğitim kurumu, kadın özgürlüğü sorununun trajik bir olgu niteliğiyle algılanmasını olanaklı kılacak bir biçimde çatışır." (Yavuz, 1996: 156)

Tutunamayanlar romanında da, iki farklı ideolojik yönelimin temsilcisi olarak karşımıza çıkan aile ve eğitim kurumları arasındaki çatışmanın varlığına rastlarız. Romanın başkahramanı Turgut, çocukluk anılarını dile getirirken, geleneksel ideolojiyi sembolize eden "aile" kurumunun temsilcisi durumundaki babasıyla, batıcı Cumhuriyet ideolojisini sembolize eden "eğitim" kurumunun temsilcisi durumundaki öğretmeni arasındaki kültürel ihtilaf-lara göndermede bulunmaktadır:

"... Babamla öğretmenim arasındaki tartışmalar, kültürle olan ilk temasımın zevkli hatıralarıdır. Benim aracılığım ile yapılan ve tartışmacıların pek farkına varmadıkları bu konuşmalar benim için sinsi bir keyifti. İlk gün, koşa koşa eve gelmiş ve hemen babama yetiştirmiştim: 'Baba, sen yanlış biliyormuşsun. Öğretmenimiz söyledi: biz mektebe değil okula gidiyormuşuz... Öğretmenim! Babam dedi ki, ekoldür dedi öğretme-

nim! 'Baba, öğretmenim dedi ki, yeni yetişenler dedi, herkesin anlayacağı' dedi. 'Öğretmenim! Babam dedi ki milli mücadeleyi yapanlar dedi, ona milli mücadele demişler dedi; kurtuluş savaşı sözü sonradan bulunmuş.' 'Öğretmenim! Gazetede okudum babam tembih etmişti ikide birde babam dedi ki babam dedi ki deme diye-sizin kahraman dediğiniz...' 'Baba! Sen artık çekilsin diyorsun ama, öğretmenimiz bugün bir şiir okuttu: Atatürk ulu önder, onun izinden gider diyor...' (Atay, 2008: 76)

Turgut'un babası ve öğretmeni tarafından temsil edilen farklı kutuplar arasındaki ideolojik ayırım, günlük konuşma diline de yansımıştır. Turgut'un babasının şahsında dışlaşan geleneğin "*Milli Mücadele*" olarak adlandırdığı Ulusal Bağımsızlık Savaşının, Cumhuriyet rejiminin resmi ideolojisi nezdindeki karşılığı "*Kurtuluş Savaşı*"dır. Benzer bir ihtilaf, eğitim kurumlarına verilen isimler arasında da mevcudiyet göstermektedir. Bu dönemde, batılı standartlara uygunluk teşkil edecek şekilde yeniden yapılandırılan eğitim kurumlarının isimlendirilmesinde, Arapça kökenli bir kelime olan "*mektep*"in yerine Fransızca kökenli "*okul*" sözcüğü kullanılmaya başlanır. Yazar, aile ve eğitim kurumları arasında zuhur eden ideolojik ayrılığı, toplumun dil ve kültür alanındaki yerleşik alışkanlıklarını değiştiren başlıca etken olarak telakki etmektedir. Bununla birlikte romanda söz konusu değişim, sağlıklı ve öngörülebilir bir diyalektik gelişimden ziyade, birey ve toplum üzerinde muhtelif sorunlar yaratan, jakoben karakterli yüzeysel bir çağdaşlaşma girişimi olarak takdim edilmektedir. Aydın, geniş ölçüde bu girişimin yarattığı kültürel ikilemin sonucudur.

Bu dönemde, batıcı Cumhuriyet ideolojisinin eğitim kurumu vasıtasıyla yaratmaya çalıştığı aydın tipi, bir tür üst kimliğin taşıyıcısı ve savunucusu olarak idealize edilmektedir. Cumhuriyet devrimlerini geniş halk kitlelerine benimsetme vazifesini üstlenmiş, terakki/ilerleme fikrine sarsılmaz bir inançla bağlı, rejimin temel ilke ve esaslarına sadık, batılılaşma yanlısı ve reformist bir hüviyet kazanan bu figür, pek çok açıdan ideal birey olarak görülmektedir. Tutunamayanlar romanının en dikkat çekici kahramanlarından biri olan Ziya Özdevrimsel, Oğuz Atay'ın, bu idealleştirilmiş üst kimliği tenkit etmek üzere kurguladığı bir tiptir.

"Yeni doğmuş bir bebeğin gelişmesini engelleyen ve onu eli kolu bağlı bir durumda bırakan eski kundak sistemini, yerinde bir devrimle ortadan kaldıran büyük Türk reformcusu ve düşünürü Ziya Özdevrimsel (devrimden önceki adıyla Mükrimin Ziya) her bakımdan gerçek bir devrimciydi. Onu, şapka devriminden sonra şapkasız, kıyafet devriminden sonra kıyafetsiz, yazı devriminden sonra eski harflerle kitap okurken gören olmamıştır. Bütün devrimlere, ilk gençliğinden beri yürekte bağlanmış olan Ziya Tahiri, yalnız devrimlere uymakla kalmamış, devlet parasıyla gönderildiği Amerika Birleşik Devletleri'nin Ohio eyaletinde de, derslerine çalışacağı yerde ülkenin devrim yapmakta yararlı olabilecek özelliklerini incelemiştir..." (Atay, 2008: 163)

Yazarın, genel özelliklerini Selim ve Turgut üzerinden gözlemlediği Ziya Özdevrimsel tipine eleştirel bir mesafeden baktığı görülmektedir. Muhtelif yönleriyle, sosyalist gerçekçilik akımının önde gelen teorisyenlerinden Jdanov'un "olumlu kahramanlar öğretisi" kapsamında tarif ettiği ideal insan tipine benzerlik teşkil eden bu kahraman, eğitim sisteminin yarattığı tektipleşme sürecinin somut örneklerinden biridir. *Ölmeye Yatmak* romanda yer verilen Dünder öğretmen ve ömrünü Cumhuriyet değerlerini yaşatmak için çalışmaya vakfetmiş Adapazarı Kaymakamı da bu paralelde ele alınarak incelenebilir. Bu tipler, aynı zamanda aile ve eğitim kurumları arasındaki irtibatsızlığı ortaya koymaları açısından da önem taşımaktadır. Bir başka ifadeyle her iki romanda da aydın kavramı, aile ve eğitim kurumları tarafından temsil edilen ideolojik yaklaşımlar arasındaki çatışmanın var ettiği bir unsur olarak belirmektedir. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarından, tahsil hayatlarına, çalışma hayatlarından olgunluk dönemlerine kadar uzanan süreçte ele alınan aydınların içinde buldukları ruh hali, bu geniş zaman dilimi içerisinde yaşadıkları sosyal bunalımlar, ekonomik krizler, kültürel çatışmalar, siyasal darbeler ve modernleşme hareketleriyle bir bütün halinde temellendirilmektedir. Bu durum, Tutunamayanlar ve Ölmeye Yatmak romanlarında yer verilen aydın tipler arasında birtakım müşterek özellik ve eğilimlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu ortaklıkları şu başlıklar altında maddeleştirebilmek mümkündür:

- Her iki romanın aydın tipleri de, köy ya da küçük kasabalarda dünyaya gelmiş, orta veya alt orta sınıfa mensup ailelerin çocuklarıdır.
- İlköğretim yıllarından itibaren, aile ve eğitim kurumları arasındaki ideolojik farklılık çerçevesinde kültürel aidiyet sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır.
- Cumhuriyet'in ve modernleşmenin sembolü olarak görülen Ankara'da yaşamaktadırlar.
- Yaşadıkları kimlik çatışması, her iki romanda yer verilen aydınları da, mensubu buldukları toplumun kültürel ve ahlaki değerlerine yabancılaşmaya sevk etmiştir.
- Resmi ideoloji tarafından kendilerine benimsetilmeye çalışılan üst kimliği reddetmişlerdir.
- Kendilerini, geçmiş yaşantılarını, toplumu ve sosyal ilişkilerini sorgulamaktadırlar.
- Ekseriyetle uyumsuz, içe dönük, sorgulayıcı, karamsar ve kuşkucu bireylerdir.
- İntihar eğilimi ve ölüm mefhumu, karakter yapıları açısından belirleyici öğelerdir. (Tutunamayanlar romanının başkahramanlarından Selim, yaşamı-

nı intihar ederek sonlandırırken, Ölmeye Yatmak romanının aydın tipi Aysel’de intihar eylemi, teşebbüs düzeyinde kalır.)

İntihar temininin, her iki romanın aydın tiplerinin psikolojik yapıları üzerinde müessir olan ortak bir eğilim olarak belirmesi, tesadüfi değildir. Yaşadığı kimlik çatışması neticesinde yalnızlaşmış ve ötekileşmiş aydın için intihar, bir tür kurtuluşu sembolize etmektedir. Bu eğilim, aydının “tutunamamış”lığını vurgulayan bir izlek hüviyetindedir. Tutunamayanlar ve Ölmeye Yatmak’ta bu olgunun merkezi bir fonksiyon icra edecek düzeyde nesneleşmesi, gerek Oğuz Atay’ın, gerekse Adalet Ağaoglu’nun belirli bir tarihsel gerçeklik içerisinde teşekkül eden sosyolojik bir vakayı, aynı bilinçle kavradıklarını kanıtlamaktadır.

3. ÇAĞDAŞLAŞMA HAREKETLERİNİN MEKÂNSAL DÜZEYDE TEMSİLİ: MERKEZİ BİR SEMBOL OLARAK ANKARA

Çalışmamız boyunca merkeze aldığımız romanlar arasındaki tematik ilişkiyi mekân kurgusu bağlamında incelerken Ankara’nın icra ettiği merkezi fonksiyon üzerinde hususi bir dikkatle durduk. İncelememizin bir kısmını Ankara şehri üzerinde yoğunlaşan bu dikkatin teşkil etmesinin temel nedeni, ele aldığımız iki metinde de mekân kavramının benzer bir vazifeyi üstlenecek şekilde kurgulanmış olmasıdır. 1920’de 20.000 nüfuslu bir kasaba olan bu şehir (Keleş, 2000: 26), başkent statüsü elde ettikten sonra gerek genç Cumhuriyet’in merkezi olma hüviyetiyle gerekse kısa süre içerisinde büyük bir hızla hayata geçirilen reformların doğduğu yer olması hasebiyle Türk toplumunun çağdaşlaşma deneyiminin sembolü niteliği kazanmıştır. *Tutunamayanlar* ve *Ölmeye Yatmak* romanlarında, aydının sosyal çevre ile olan ilişkilerinin, gelenek ve modernite kavramları arasında yaşadığı kültürel ikilemin ve Cumhuriyet ideolojisiyle kurduğu münasebetin anlatımı, Ankara özelinde vurgulanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Ankara, belirli bir tarihsel kesitin sosyo-politik, kültürel ve iktisadi konjonktürünü yansıtan bir dekor sunmaktadır. Dolayısıyla her iki romanda da mekan olarak seçilen Ankara, nakledilen olayların cereyan ettiği statik bir sahne olmaktan ziyade, kahramanların fiziksel ve psikolojik durumlarını, içinde bulunulan tarihsel dönemi ve sosyo-politik yapıyı tasvir eden bir araç durumundadır. Zira mekan, hem gerçek dünyayı hem de kurmaca dünyayı çevresel olarak kuşatır. İnsanın iç dünyasında yaşadığı fırtınalar, çevresiyle çelişik bir karakterde sunularak güçlü bir mekan retoriği oluşturulabilir. Ya da roman kişinin içinde bulunduğu fiziksel ve ruhsal durum, yaşanan anla uyumlu bir mekan retoriğiyle, güçlü bir şekilde ifade edilebilir. Romanda öncelikle sahne görevi gören mekan, bunun dışında romancı tarafından:

- a) olayların cereyan ettiği çevreyi tanıtmak
- b) roman kahramanlarını çizmek
- c) toplumu yansıtmak
- d) atmosfer yaratmak

cihetinde de kullanılabilir. (Tekin, 2008: 129) *Tutunamayanlar* ve *Ölmeye Yatmak* romanlarında ise mekan, yukarıda yer verdiğimiz vazifelerin tümünü üstlenmekle birlikte, özellikle “roman kahramanlarını çizmek” ve “toplumu yansıtmak” üzere kullanılmıştır. Her iki romanın aydınlarının içinde buldukları fiziksel ve ruhsal durumun oluşumunda da Ankara’nın önemli bir rolü vardır. Bu açıdan bakıldığında Ankara, roman kahramanlarının karakteristik özelliklerini çizen bir mekan olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine romanlarda, mekan olarak seçilen Ankara şehri aracılığıyla bu dönem Türk toplumunun genel özelliklerinin bir bütün halinde yansıtıldığı görülür. Mekanın, toplum ve bireyle arasında varlığı müşahade edilen bu çok yönlü alışveriş, onu vakanın kahramanlarından biri haline getirir. (Aktaş, 2005: 131)

Romanlarda bu yönüyle kişileştirilen Ankara’nın ihtiva ettiği özellikler, ele alınan aydın prototipinin oluşumunu sağlayan dinamikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Demografik, iktisadi, kültürel ve sosyal açıdan kentleşme sürecinin ilk aşamalarında bulunan 1930’lu ve 1940’lu yılların Ankara’sı, iç göç hareketlerinin, yüzeysel düzeyde kalan çağdaşlaşma girişimlerinin, batılılaşma sancılarının ve ani sosyal değişimlerin yarattığı içtimai sorunlarla kimliğini arayan modern bir taşra kasabası görünümündedir.

“... Bir başka yazarımız, ‘Ankara’nın Köylü-İşçileri’ başlıklı fıkrasında: ‘Ankara’nın çok modern ve medeni manzarası içinde göle eza veren bir nokta var: Akşam saatlerinde kafiye halinde bulvarda rastlanan işçi köylülerin kıyafet perişanlığı... En kötü ihtimal, bu kılıklara bakarak bir yabancı, Türk köylüsünü bu derece yoksul ve zavallı sanabilir...’ demiştir.” (Ağaoğlu, 1982: 32)

Ölmeye Yatmak romanında, yukarıdaki satırlar vasıtasıyla bir bakıma karikatürize edilen modernleşme çabası, *Tutunamayanlar*’da da mizahi bir dille ele alınır. Atay’ın, Cumhuriyet’in çağdaşlaşma projesinin kentsel mekan üzerindeki etkilerini ele aldığı aşağıdaki pasaj da, benzer bir eleştirel tutumu aktarmaktadır.

“... Ankara, hele o zamanlar, çok kirliydi. Rivayete göre, bataklık bir zemin üzerine kurulan bu şehir için uygun bir yer seçilememişti. Bazı ihtiyarlar, Paşa’ya o zaman o kadar söyledik, başka yere taşısın diye, derler. Anlaşılan dinletememişler. Selim’in döneminde bu bataklık yer yer binalar, yollar ve kaldırımlarla kaplanmışlardı. Fakat şehrin ortasında bulunan ve yeni yetişmekte olan memur sınıfının bitki kültürünü artırmak amacıyla yapılan büyük bir park her yeri çamura buluyordu...” (Atay, 2008: 228)

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara'da yaşanan hızlı, temelsiz ve plansız kentleşme, varlığını gerek fiziksel gerekse kültürel düzeyde göstermektedir. Bu durum, birtakım ekonomik, politik, kültürel ve sosyal sonuçlar doğurduğu gibi, yeni bir insan tipinin de ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. *Tutunamayanlar*'ın Turgut, Selim ve Süleyman'ı, *Ölmeye Yatmak* romanının Aysel, Ömer, Engin, Aydın, Ali ve benzeri aydın tipleri, Ankara'nın kentleşme deneyimi etrafında teşekkül eden bu tür sosyal sarsıntıların sonuçlarıdır. Bir başka ifadeyle söz konusu romanlarda "tip" ve "mekan", modernleşme deneyimleri arasında belirgin paralellikler bulunan, aynı dönüşüm sürecinin yarattığı benzer sorunları yaşamış iki unsuru temsil etmektedir. Aralarındaki karşılıklı etkileşimi sağlayan öge ise, Cumhuriyet rejiminin benimsediği ideolojik perspektiftir.

SONUÇ

Tutunamayanlar ve *Ölmeye Yatmak* romanları, birçok araştırmacı tarafından postmodern çizgide gelişen Türk edebiyatının en önemli örnekleri arasında gösterilmektedir. Gerek teknik gerekse içerik özellikleri açısından mukayeseli olarak tahlil edilmeye elverişli nitelikteki bu metinler, birçok açıdan benzer toplumsal gözlem ve realiteler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunların başında gelen "aydın" nosyonu, her iki romanda da Cumhuriyet rejiminin resmi ideolojisi ile olan ilişkisi bağlamında ele alınarak sorunsallaştırılmıştır. Her iki roman da Cumhuriyet dönemi aydınını, aile ve eğitim kurumları şahsında temsil edilen iki farklı ideoloji arasında kültürel aidiyet sorunu yaşayan, çağına ve toplumuna yabancılaşmış insan tipi olarak mütalaa etmektedir. İncelediğimiz metinlerin ilgili bölümlerinden alıntıladığımız pasajlar, bu durumun oluşumunun temel müsebbibinin, dönemin tektipleştirici eğitim politikası olduğu tezini ortaya koymaktadır. Bilhassa tek parti döneminin seküler değerleri önceleyen batı yanlısı çağdaşlaşma ülküsü doğrultusunda aydın için idealize ettiği "üst kimlik", söz konusu tektipleştirici politikanın en önemli enstrümanlarından biridir. Buna mukabil aydın, kendisine benimsetilmeye çalışılan üst kimlik karşısında olumsuzlayıcı bir tavır almaktadır. Bu durum, romanlarda Cumhuriyet'in ilk kuşak aydını olarak tanıtılan zümreyi süreklilik arz edecek bir kimlik arayışına sevk etmiştir.

Oğuz Atay ve Adalet Ağaoğlu'nda gelenek-modernite çatışmasının var ettiği bir öge olarak tipleşen aydın figürü, sosyal kimliğini arayan, yalnızlaşmış "yeni kentli" bireyi temsil etmektedir. Yazarlar, aynı dünya görüşünde birleşen, yaşam tarzları, ruhsal durumları, davranış biçimleri, alışkanlıkları ve ideolojik eğilimleri arasında belirgin paralellikler gözlemlenen bireyler olarak çizdikleri aydın tipler aracılığıyla, sosyolojik bir realiteye göndermede bulunmaktadır. İçinde yaşadığı çağın sosyo-politik koşullarının ürünü olan bu aydın, gelenekle çatışan bir nesil üzerinde egemenlik kuran ruhsal bunalım ve değişimin (Ayaz, 2012: 35) sembolüdür. Dolayısıyla, Türk modernleşmesinin tarih-

sel koşullarını anlamak açısından sembolik bir hüviyet kazanmış olan erken dönem Cumhuriyet aydınının ayırt edici vasıflarını da göz önünde bulundurmak gerektiği kanaatindeyiz.

Tematik açıdan incelendiğinde, her iki romanın temel iletisinin de aydın kavramını araçsallaştırarak belirli bir tarihsel kesit içerisinde yaşanan modernleşme sürecinin koşulları ve devletin bu süreçteki rolünün eleştirisi üzerinde yoğunlaştığı görülür. Aynı kuşağın temsilcileri olarak karşımıza çıkan Oğuz Atay ve Adalet Ağaoğlu, birbirini takip eden yıllarda kaleme aldıkları bu eserlerde bir devrin sosyo-psikolojik, siyasal ve kültürel görünümünü aydın kimliği özelinde ele almışlardır. Türk toplumunun, gelenekten moderniteye uzanan yolculuğunun muhtelif merhalelerini benzer bir perspektiften okuyan iki yazar da aydın tipinin işlevselliğinden yararlanmışlardır. Bu noktada dikkate değer bir diğer husus da romanların sosyolojik ve tarihsel gözlemlerini, toplumsal bütünlüğün dışında kalan, yabancılaşmış, çağının değerlerine eleştirel bir mesafeden bakan, tecrit edilmiş aydınlar üzerinden ortaya koymasıdır. Dolayısıyla ele aldığımız romanlarda aydın kimliğinin, çağının sosyo-politik koşullarının ürettiği bir sonuç olarak ele alındığını görürüz. Buna karşın her iki yazarda da aydın, aynı zamanda bu dönemin mevcut eğitim politikasını ve tektipleştirici uygulamalarını tenkit üzere araçsallaştırmaktadır. Reel kimliğiyle “sonuç”, kurgusal kimliğiyle ise “neden” olarak beliren aydın, gelenekten moderniteye geçişin sağlıklı bir örneği olmaktan ziyade, köklü bir eski-yeni çatışmasının izdüşümü niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- Altınkaş, Evren, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Aydınlar: Kurucu İdeolojinin Seçkinleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:14, Yıl 7, 2011.
- Apaydın, Mustafa, “Oğuz Atay’ın Tutunamayanlar Romanında Mizah ve Hiciv Öğeleri”, Ç.Ü. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 16, Sayı 1, Adana, 2007.
- Aslan, Bahtiyar, Cumhuriyet Dönemi Roman Kahramanlarında Kültürel Bocalama, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.
- Ayaz, Hüseyin, “Ölmeye Yatmak Romanında Aysel’in Yabancılaşması”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 2, Cilt: 2, Fransa, 2009.
- Baydur, Mithat, “Demokrasi ve Modernleşme Sürecinde Devletin Sivil Toplumla Baskın Gelmesi ve Kemalizm”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Cilt 18, 1997.
- BELGE, Murat (1994), “Çeşitli Açılardan Roman Kişisi”, *Edebiyat Üstüne Yazılar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.
- ÇİFTLİKÇİ, Ramazan “Türk Romanında Tip ve Karakter Problemi”, *Yedi İklim Dergisi*, CXXIII, İstanbul, 2000.
- Demiralp, Oğuz. “Habis Aydınlık”, *Kitap-lık Dergisi*, İstanbul, 2005.
- Doğan, İsmail, “Türkiye’de Tek Partili Dönemde Sivil Toplum”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt 9, İstanbul, 2007.
- KARATAŞ, Turan, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Sütun Yayınları, İstanbul, 2011.
- KAPLAN, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 -Tip Tahlilleri-*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007.
- Keleş, Ruşen, *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Parla, Jale, *Adalet Ağaoğlu’nun Romanlarında Değişim, Bunalım, Direniş*, Somut Yayıncılık, İstanbul, 1979.
- Tekin, Mehmet, *Roman Sanatı I, (Romanın Unsurları)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008.
- Yavuz, Hilmi, *Roman Kavramı ve Türk Romanı*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1996.